

بررسی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستایی مطالعه موردی غرب گیلان*

دکتر نورالدین عظیمی* - مجید جمشیدیان**

۸۴ / ۱ / ۲۲

تاریخ دریافت مقاله:

۸۴ / ۴ / ۴

تاریخ پذیرش نهایی:

چکیده:

هدف اصلی این مقاله ارزیابی اثرات کالبدی اجرای طرح‌های هادی روستایی در غرب استان گیلان می‌باشد. روش تحقیق در این مطالعه توصیفی و تحلیلی است و بخش عمده داده‌های مورد استفاده بر اساس مطالعه میدانی و تکمیل پرسشنامه از روستاهای نمونه و انجام مصاحبه با مسئولین محلی و دست‌اندرکاران اجرایی طرح‌های هادی بوده است. یافته‌های مهم این تحقیق به شرح زیر می‌باشد:

- اجرای طرح هادی روستایی باعث پیشرفت نسبی زندگی مردم و افزایش امیدواری آنها به سکونت در روستاهای برخوردار از این طرح شده است.
- در حالی که اجرای طرح هادی روستایی از لحاظ خدمات رسانی بطور نسبی موفق بوده‌اند، به لحاظ رعایت مسایل زیست محیطی و مشارکت دادن مردم به ویژه در فرایند تهیه طرح، چندان موفق عمل نکرده است.
- به دلیل اشکالات موجود در فرایند تهیه طرح‌ها، اجرای آنها با مشکلاتی مواجه می‌شود. این امر سبب تأخیر در تکمیل طرح‌ها و فقدان ضابطه مندی مشخص برای ساخت و سازهای جدید می‌شود.
- مردم و مسئولین ادامه اجرای طرح‌های هادی روستایی را با الگوی فعلی مطلوب نمی‌دانند و لزوم ایجاد یک سری تغییرات را در آن طالب هستند.

واژه‌های کلیدی:

طرح هادی، اجرا، اثرات کالبدی، شرایط زندگی، استان گیلان.

* این مقاله بر گرفته از رساله کارشناسی ارشد برنامه ریزی روستایی مجید جمشیدیان با عنوان "بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی و کالبدی اثرات اجرای طرح هادی، مطالعه موردی غرب گیلان" به راهنمایی دکتر نورالدین عظیمی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت بوده است که در اسفند سال ۱۳۸۲ اتمام یافت.

E-mail: Azimi@guilan.ac.ir

** عضو هیات علمی دانشکده معماری و هنر دانشگاه گیلان.
*** کارشناس ارشد برنامه ریزی روستایی.

مقدمه

آنها، این روستاها بتوانند به مثابه خاکریزهای اولیه برای کنترل موج مهاجرت های روستا به شهر عمل کنند. به همین خاطر در اواسط دهه ۱۳۶۰ اداره ای تحت عنوان اداره کل بهسازی و مسکن روستایی در این وزارتخانه بوجود آمد که وظیفه آن تهیه طرح های بهسازی روستایی بود. در سال های بعد این ایده توسط بنیاد مسکن و با عنوان طرح هادی روستایی دنبال گردید و هم اکنون این دستگاه به عنوان متولی اصلی تهیه و اجرای طرح های هادی روستایی در کشور به شمار می رود.

در جریان قریب به دو دهه گذشته برای تعداد قابل توجهی از روستاها به خصوص روستاهای پر جمعیت طرح هادی یا بهسازی روستایی تهیه و در تعدادی از آنها به مرحله اجرا گذاشته شده است. اجرای این طرح ها از جمله اقداماتی است که در بهبود نسبی زندگی و علاقه مندی بیشتر روستائیان به ماندن در مناطق روستایی مؤثر بوده است. در استان گیلان طی کمتر از دو دهه گذشته تعداد زیادی طرح هادی برای روستاها تهیه شده و برخی از آنها به مرحله اجرا درآمده است. به طوری که تا پایان سال ۱۳۸۳ تعداد طرح های هادی تهیه شده در این استان ۸۵۷ مورد و تعداد طرح های اجرا شده (اعم از تکمیل شده یا نیمه تمام)، در حدود ۷۰ مورد بوده است^۱. از آنجایی که در آینده احتمال تبدیل روستاهای پر جمعیت به نقاط شهری وجود دارد؛ اجرای بهتر و مؤثر طرح هادی روستایی از لحاظ پایه ریزی درست ساختار کالبدی شهرهای نوظهور دارای اهمیت می باشد. به همین خاطر بررسی و ارزیابی این طرح ها می تواند در رفع کاستی های احتمالی آنها کمک کند. در این ارتباط، این مقاله تلاش می کند تا از میان اثرات اجرای طرح هادی روستایی؛ اثرات کالبدی آن را در حد ممکن در روستاهای غرب استان گیلان به عنوان نمونه مورد ارزیابی قرار دهد.

بستر طبیعی یک سکونت گاه و تغییرات ایجاد شده در آن مانند ساختمان ها، خیابان ها، تسهیلات و تأسیسات عمده به عنوان عناصر کالبدی اشغال کننده فضا محسوب می شوند (بحرینی، ۱۳۷۰، ص ۳۳۹). مهیا نمودن عناصر کالبدی مناسب و تأمین تسهیلات لازم زندگی متناسب با شرایط زمان از عوامل اصلی ماندگاری مجتمع های زیستی به ویژه در مناطق روستایی می باشد. افزایش تدریجی نابرابری های شرایط زندگی بین نقاط شهری و روستایی از دهه ۱۳۴۰ به این طرف، جریان مهاجرت های روستا به شهر را در کشور به وجود آورد. تشدید این امر در دهه های بعدی (حسامیان و دیگران، ۱۳۶۳، ص ۷۶) نگرانی های عمده ای را برای سازمان های ذیربط فراهم آورد تا موج جابجایی جمعیت کنترل شود. نظر به این که نابرابری های توسعه و دسترسی به امکانات و خدمات زندگی بین شهر و روستا یکی از عوامل شناخته شده در مقوله مهاجرت ها محسوب می شود، تلاش برای کاهش این نابرابری ها از جمله اهداف برنامه های توسعه اقتصادی و اجتماعی کشور بویژه پس از انقلاب سال ۱۳۵۷ بوده است. در همین ارتباط در جریان دو دهه گذشته تلاش های قابل ملاحظه ای برای توسعه و عمران روستاها صورت گرفته است تا به نوعی شدت نابرابری ها بین نقاط شهری و روستایی کاهش یابد. نتیجه این تلاش ها، خدمات رسانی قابل توجه طی سال های گذشته به روستاها بوده است که منجر به برخورداری بخش عمده جمعیت روستایی مملکت از تسهیلات خدمات عمومی نظیر راه، آب لوله کشی، برق، تلفن، خدمات بهداشتی درمانی و غیره شده است.

یکی از ایده هایی که در اواسط دهه ۱۳۶۰ ابتدا در وزارت جهاد سازندگی سابق شکل گرفت و سپس در بنیاد مسکن پی گیری شد، لزوم بهسازی روستاهای با جمعیت بیشتر بود تا با سازماندهی خدمات عمومی و اصلاح زیر ساخت های خدماتی و بهبود مسکن در

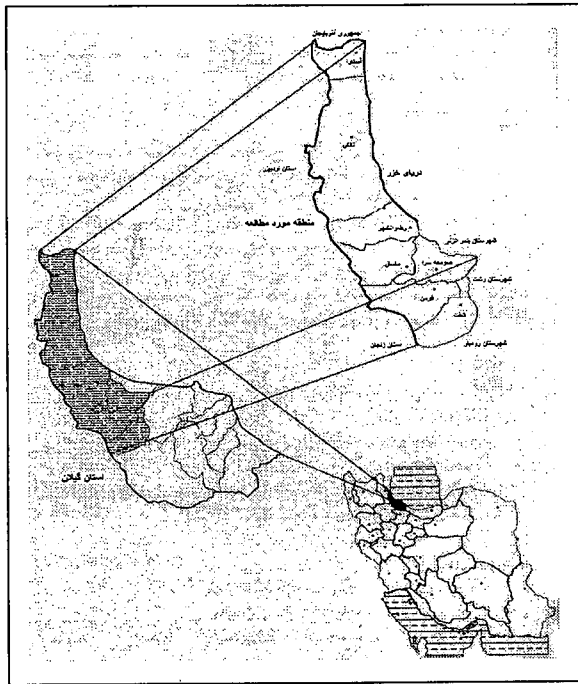
روش تحقیق

بقیه روستاهایی که در آنها طرح هادی در غرب استان اجرا شده است، بیشترین درصد پیشرفت کار را داشته اند. به منظور مطالعه اثرات اجرای طرح های هادی روستایی و بررسی نظرات مختلف نسبت به این طرح ها، در مطالعات میدانی سه گروه مورد پرسش گری و مصاحبه قرار گرفته اند: گروه اول ساکنان روستاها مورد مطالعه هستند که در هر روستا تعداد ۲۵ پرسشنامه و در مجموع ۲۷۵ پرسشنامه به شیوه تصادفی

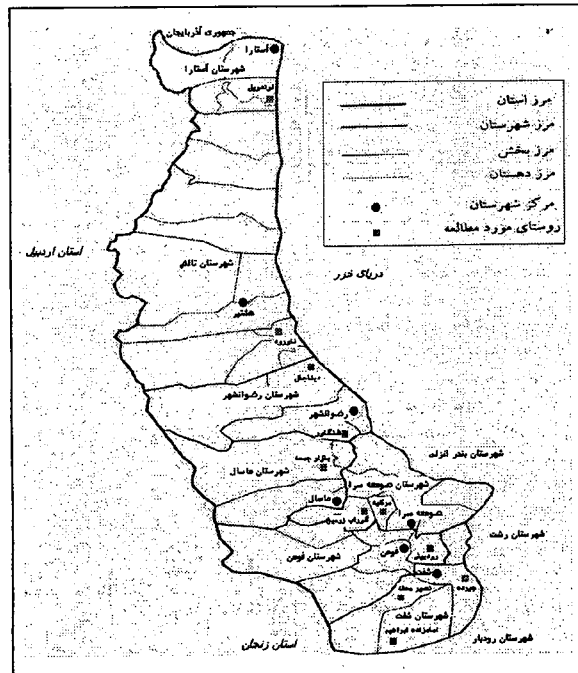
روش تحقیق در این مطالعه توصیفی و تحلیلی است. بخش اصلی داده های مورد استفاده از طریق مطالعات میدانی و بخش دیگر از طریق بررسی های کتابخانه ای بدست آمده است. جامعه آماری در این تحقیق غرب استان گیلان و جامعه نمونه شامل ۱۱ برنامه طرح هادی روستایی اجرا شده در ۷ شهرستان می باشد. به این دلیل ۱۱ روستا انتخاب شدند که از دیدگاه مسئولین بنیاد مسکن استان گیلان این روستاها در بین

معرفی اجمالی محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه در این پژوهش شامل شهرستان‌های واقع در نیمه غربی استان گیلان یعنی آستارا، تالش، رضوانشهر، شفت، صومعه سرا، فومن و ماسال می باشد (نقشه شماره ۱). این شهرستان‌ها در حدود ۴۲/۷ درصد وسعت استان را تشکیل می دهند (سالنامه آماری استان گیلان،

نقشه شماره ۱- موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه

نقشه شماره ۲- موقعیت روستاهای مورد مطالعه
ماخذ: سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان، ۱۳۸۲

تکمیل شده است. گروه دوم مسئولین محلی (شوراهای اسلامی ۱۱ روستا) و گروه سوم ۱۶ نفر از مسئولین اجرای طرح‌های هادی روستایی بنیاد مسکن استان و شهرستان‌های مورد مطالعه هستند که مصاحبه شده‌اند. داده‌های کسب شده با استفاده از نرم افزار SPSS کدگذاری و استخراج و سپس مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

پیشینه تحقیق

اگرچه از زمان اجرای طرح‌های هادی در مناطق روستایی کشور نزدیک به دو دهه می گذرد ولی به نظر می رسد که در ارتباط با ارزیابی اثرات اجرای این طرح‌ها بررسی‌های اندکی صورت گرفته است. در میان بررسی‌هایی که در این مورد انجام گرفته بیشتر اثرات اقتصادی و اجتماعی آنها مورد توجه بوده است. احتمالاً اولین پژوهش در این زمینه مطالعه منصور و ثوقی است که با هدف بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های بهسازی در استان همدان در سال ۱۳۶۷ انجام گرفت (و ثوقی، ۱۳۶۷). نارضایتی روستائیان به خاطر طولانی شدن انجام عملیات، انتخاب فصل نامناسب برای اجرای طرح، خدماتی بودن بیشتر اشتغال ایجاد شده، عدم موفقیت در کنترل مهاجرت‌ها به خاطر ناتمام ماندن طرح و رضایت نسبی روستائیان از اجرای طرح از یافته‌های مهم این تحقیق بود. در مطالعه ای مشابه شارع پور بازتاب اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های بهسازی روستایی را در ۴ روستای استان آذربایجان شرقی بررسی نموده است (شارع پور، ۱۳۷۰). از جمله نتایج مهم این مطالعه می توان به عدم شناسایی خوب نیازهای اولیه روستائیان توسط طرح هادی، طولانی شدن مدت اجرا، محدود شدن مشارکت روستائیان به کمک مالی آنها و ناهماهنگی بین افراد دست اندرکار طرح در هنگام اجرا اشاره کرد. در بررسی دیگر، دفتر تحقیقات و برنامه ریزی دفتر مرکزی بنیاد مسکن (۱۳۸۲) در ارزیابی طرح‌های هادی روستایی که به طور عمده به ارزیابی گزارشات تهیه طرح‌های هادی روستایی می پردازد، نیاز به هماهنگی بیشتر طرح‌های هادی با طرح‌های فرادست، استفاده از روش‌های علمی تر، لزوم تقویت ارتباط بین بخش‌های طرح با یکدیگر، رعایت مسائل زیست محیطی و توجه به حفظ میراث فرهنگی و بناهای با ارزش معماری در روستاها توسط طرح هادی تأکید می کند. با توجه به اینکه آشکارترین اثر اجرای طرح‌های هادی روستایی در ساختار کالبدی روستاها قابل رؤیت است، اجرای درست این طرح‌ها می تواند در احساس علاقه مندی بیشتر روستائیان در محیط‌های روستایی مؤثر باشد. نظر به اینکه مطالعات از این نوع بدان شکل صورت نگرفته است، لذا مقاله حاضر تلاش می کند تا بخشی از اثرات اجرای طرح‌های هادی روستایی را از نظر اثرات کالبدی آنها مورد بررسی قرار دهد.

یافته‌های تحقیق

الف) وضعیت معابر

یکی از مهم‌ترین قسمت‌هایی که در اجرای طرح هادی روستایی مورد توجه مسئولین اجرایی می‌باشد تعریض و یا احداث معابر در روستاها است. در حقیقت احداث یک خیابان اصلی و استقرار مغازه‌ها و کارگاه‌های خدماتی و صنعتی روستا حول این محور اصلی قابل مشاهده‌ترین مشخصه و نشانه اجرای طرح هادی در روستاها است (تصویر شماره ۱).

تصویر شماره ۱ نمونه احداث خیابان اصلی در روستا (نصیر محله، شفت)

در عین حال احداث چنین خیابانی خود ایجاد علاقه مندی بیشتر در بین ساکنان و هویت بخشیدن به روستای آنهاست. بر اساس نتایج حاصل از پرسشنامه، به اعتقاد اکثر مسئولین طرح هادی (۸۱/۳ درصد) و به نظر بیشتر ساکنان روستا (۶۸/۸ درصد) مهمترین تأثیر اجرای طرح هادی روستایی در روستاهای مورد مطالعه تسهیل رفت و آمد بوده است. با توجه به اینکه در احداث معابر، به طور عمده معابر اصلی روستا مورد توجه می‌باشد، لذا بیشترین رضایت مندی ساکنان روستاها از اجرای طرح هادی به خاطر احداث معابر اصلی است. بر اساس نتایج حاصل از پرسشنامه ساکنان، ۹/۱ از پاسخگویان کیفیت معابر اصلی روستا را پس از اجرای طرح هادی عالی، ۲۷/۳ درصد خوب، ۳۸/۵ درصد متوسط و ۲۴/۷ درصد ضعیف توصیف کرده‌اند. در مقابل به خاطر عدم توجه زیاد طرح به معابر فرعی، بیشتر ساکنان از وضعیت معابر فرعی رضایت کافی نداشتند. به طوریکه ۸/۷ درصد پاسخگویان وضعیت معابر فرعی را خوب، ۱۴/۲ درصد متوسط، ۴۲/۹ درصد ضعیف و ۳۴/۲ درصد خیلی ضعیف توصیف کرده‌اند.

آب گرفتگی معابر روستا در زمان بارندگی مهمترین مشکلی است که از زبان روستائیان در مورد کیفیت احداث معابر اظهار شده است. قابل توجه است که به دلیل بارندگی زیاد در شمال کشور مشکل آب گرفتگی در بسیاری از شهرها نیز یک معضل عمومی است. روستای نامناسب و عرض کم از دیگر موارد مهم مورد اشاره روستائیان در باره وضعیت معابر روستا پس از اجرای طرح هادی می‌باشد. قابل ذکر است که پنداشت تعدادی از روستائیان از عرض کم معابر احتمالاً به مقایسه

(۱۳۸۱) و در مجموع دارای ۹۶۰ آبادی دارای سکنه هستند (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۵). جمعیت هفت شهرستان در سال ۱۳۸۲، ۶۹۴۳۹۹ برآورد شده است که از آن ۲۲۹۹۲۲ نفر (۳۲/۱ درصد) در نقاط شهری و ۴۶۴۴۷۷ نفر (۶۶/۹ درصد) در نقاط روستایی ساکن بودند (سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان، ۱۳۸۲، صص ۲۳-۲۴).

ساختار اقتصادی محدوده مورد مطالعه عمدتاً متکی بر کشاورزی از جمله زراعت (به ویژه شالیکاری)، دامداری، باغداری، صیادی، توتونکاری و نوغانداری است. از مهم‌ترین فعالیت‌های صنعتی در این منطقه می‌توان به کارخانجات چوب و کاغذ ایران و چوب بری اسالم اشاره کرد. گلیم بافی، سفال سازی، تولیدات دستباف پشمی، حصیربافی، خراطی و معرق کاری از فعالیت‌های مهم در زمینه صنایع دستی در محدوده مورد مطالعه هستند.

با توجه به نوع اقلیم و معیشت منطقه، روستاهای مورد مطالعه بخصوص در نواحی جلگه‌ای از انسجام کالبدی زیاد برخوردار نیستند. به خاطر پراکنده بودن مسکن و بافت سکونت گاهها در خیلی از روستاها، خدمات رسانی به آنها مشکل و با هزینه بیشتر همراه است. از ویژگی‌های دیگر منطقه تنوع طبیعی و فرهنگی است که سبب شکل‌گیری انواعی از معیشت با الگوهای متفاوت مسکن شده است (برومبرژه، ۱۳۷۵، بازن و برومبرژه، ۱۳۶۵).

همان طوری که در بالا ذکر شد، ۱۱ طرح هادی روستایی اجرا شده در این مطالعه مورد بررسی قرار گرفته‌اند که عبارتند از: لوندویل، ناورود، شنکاور، دینچال، نصیر محله، جیره، امازاده ابراهیم، مرکیه، گوراب زرمیخ، رودپیش و بازار جمعه‌شاندرمن (نقشه شماره ۲).

متغیرهای مورد مطالعه

با توجه به این که مهم‌ترین ضوابط اجرایی کالبدی مورد نظر در تهیه طرح‌های هادی روستایی شامل مواردی چون دسترسی‌ها و شبکه ارتباطی، وضعیت مسکن، توسعه فیزیکی روستاها، تعیین کاربری‌ها و فعالیت‌های خدماتی می‌باشد (معاونت عمران روستایی بنیاد مسکن، ۱۳۸۲، صص ۸۵ و ۹۲)، به همین خاطر در این مطالعه بر اساس بررسی‌های اولیه‌ای که بر روی طرح‌های هادی اجرا شده صورت گرفت، متغیرهای زیر مورد بررسی قرار گرفتند.

الف) وضعیت معابر؛ ب) توسعه روستا و ساخت و سازهای مسکن؛ ج) دسترسی به خدمات و رفع نیازهای خدماتی؛ د) بهداشت محیط و رعایت مسائل زیست محیطی روستا؛ ه) علاقه مندی ساکنان به ادامه سکونت در روستا؛ و) موانع و محدودیت‌های اثرات کالبدی اجرای طرح هادی روستایی.

سازهای جدید در زمین های زراعی اطراف روستا می باشد
(نقشه های شماره ۳ و ۴).

شاید مشخص ترین دخالت طرح در بافت کالبدی تعریض
یا احداث یک یا چند معبر اصلی می باشد که در مرحله اجرا به
ناچار موجب تخریب برخی از مسکنی که در مسیر طرح قرار
دارند، می شود. این خود نکته آغازی برای ساخت و ساز جدید
یا نوسازی مسکن می باشد. این مطالعه نشان می دهد که در
روستاهای مورد مطالعه کسانی که منازل مسکونی آنها به خاطر
تعریض معابر یا احداث خیابان تخریب شده و یا آسیب دیده
است از تسهیلات مالی دولت، که به طور عمده به شکل وام
می باشد، برای نوسازی مسکن و یا مرمت آن استفاده کرده اند.
با توجه به امکان استفاده از وام بانکی به تدریج علاقه مندی
ساکنان به نوسازی به خصوص در حاشیه معبر بیشتر شده و

تصویر شماره ۲ نمونه ای از استقرار نظم در حاشیه معبر اصلی
(روستای رود پیش، فومن)

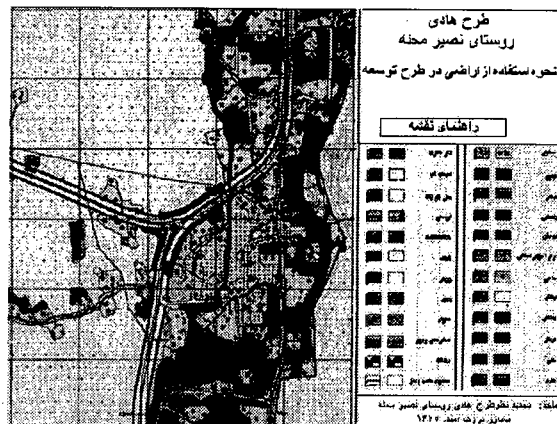
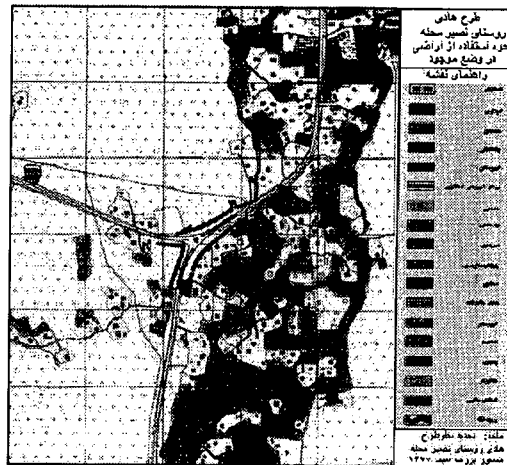
در نتیجه بافت ساختمان ها در داخل روستا نظم بهتری پیدا
می کند (تصویر شماره ۲).

یکی از موارد قابل اشاره پس از اجرای طرح هادی
روستایی نظارت بر نحوه ساخت و سازهای جدید در
روستاهاست. در مصاحبه هایی که از اعضای شورای اسلامی
۱۱ روستا به عمل آمد در ۱۰ مورد عنوان شد که برای ایجاد
مسکن جدید نیازمند اخذ پروانه ساخت هستند. هم اکنون اخذ
پروانه ساختمانی نه تنها به عنوان مجوزی برای استفاده
روستائیان از تسهیلات بانکی محسوب می شود بلکه برای
گرفتن خدماتی مانند برق، گاز، آب، تلفن و غیره مورد نیاز
می باشد. مهمتر از همه مجوز ساخت، امکان نظارت ادارات
ذی ربط بر رعایت کیفیت ساخت بنا و رعایت آئین نامه ۲۸۰۰
ساختمان را فراهم می کند. این امر ارتقاء تدریجی کیفیت
ساخت و سازهای روستایی را به ویژه در مقابل حوادث غیر
مترقبه فراهم می کند (تصویر شماره ۳). ادارات نظارت کننده
در مورد ساخت و ساز بخشداری و بنیاد مسکن هستند. قابل
ذکر است که به دلیل سابقه کم اجرای طرح هادی و تجربه اندک
سازمان های ناظر بر ساخت و سازهای روستایی، اعمال نظارت

خیابان روستایی با خیابان های عریض تر شهری باشد که به لحاظ
فنی ممکن است با توجه به ترافیک روستا قابل توجیه نباشد.

ب) توسعه و ساخت و سازهای جدید

یکی از مهمترین اهدافی که طرح هادی روستایی دنبال
می کند، انتظام بخشی به روند گسترش و ساخت و ساز در
مناطق روستایی است. به همین خاطر در این مطالعه متغیر مهم
دیگری که مورد بررسی قرار گرفته است، بررسی اثرات اجرای
طرح هادی روستایی از نقطه نظر توسعه و ساخت و سازهای
جدید در روستاهای مطالعه شده می باشد. یکی از ویژگی هایی
که تقریباً در تمامی طرح های هادی روستایی مطالعه شده آشکار
بود تلاش برای انسجام توسعه آتی و ساخت و سازهای جدید
بود. با توجه به وضعیت اقلیمی و شرایط محیطی استان گیلان
در خیلی از روستاهای فاقد طرح هادی، ساخت و سازها از
انسجام لازم برخوردار نبوده و غالباً به شکل غیر منسجم انجام
می گیرد. از جمله رویکردهای طرح های پیشنهادی انسجام
بخشیدن به توسعه آینده روستاها از طریق انتخاب فضاهای
خالی در داخل محدوده برای گسترش و محدود کردن ساخت و

نقشه شماره ۳ و ۴ نمونه ای از تغییرات در محدوده وضع موجود و
طرح توسعه روستا، نصیر محله شفت (بنیاد مسکن گیلان، ۱۳۷۷)

انجام می گیرد و در دو مورد (روستاهای مرکبیه و رودپیش) جمع آوری زباله انجام نشده و اکثراً توسط خود روستائیان دفع یا سوزانده می شود. اما به نظر می رسد در مورد دفع فاضلاب اقدام خاصی صورت نگرفته است. دفع فاضلاب خانگی اکثر ساکنان از طریق چاه های جذبی انجام می گیرد و تنها در یک روستا (امامزاده ابراهیم) سیستم دفع فاضلابی تعیین شده که به واسطه آن فاضلاب روستا پس از دفع در چاه های بتونی، به رودخانه هدایت می شود. بر همین اساس، به طور کلی گروه های مورد مطالعه اثرات زیست محیطی اجرای طرح هادی روستایی را چندان مثبت ارزیابی نکرده اند. بر اساس نتایج حاصل از پرسشنامه، حدود ۳۱/۳ درصد مسئولان، ۱۸/۲ درصد اعضای شورای اسلامی روستا و تنها ۴/۷ درصد از

تصویر شماره ۳ نمونه ای از بهبود کیفیت ساخت و ساز در روستا (جیرده، شفت)

بر کیفیت ساخت و ساز به شکل کامل انجام نمی گیرد. به همین خاطر از دید حدود ۴۰ درصد ساکنان و به عقیده ۶۰ درصد از اعضای شوراهای اسلامی روستاهای مورد مطالعه، علیرغم اجرای طرح هادی، ساخت و ساز در روستاهای مورد بررسی هنوز از ضابطه مندی مطلوب برخوردار نمی باشد. از دلایل دیگر این موضوع می توان به گستردگی کار و کمبود امکانات فنی و تخصصی دستگاه های ذیربط اشاره کرد.

ج) دسترسی به خدمات

از دیگر اثرات اجرای طرح هادی روستایی دسترسی بهتر روستائیان به امکانات خدماتی در داخل روستاها می باشد. در بررسی از ساکنان روستاهای مورد مطالعه، ۲۹/۵ درصد اظهار داشتند که پس از اجرای طرح روستایی دسترسی به مراکز خدمات بهتر شده است. ۲۹/۳ درصد اظهار داشتند که این نوع دسترسی تا حدودی بهتر شده است و ۳۱/۳ درصد بیان داشتند که تفاوت قابل ملاحظه ای با قبل از اجرای طرح به وجود نیامده است. همچنین در ارزیابی مهم ترین تأثیر خدمات رسانی زیر بنایی طرح هادی روستایی از دیدگاه ساکنان به ترتیب بهبود خدمات رسانی مخابرات با ۳۳/۱ درصد، ارتباطات با ۲۰/۴ درصد، برق رسانی با ۱۳/۱ درصد، آبرسانی با ۱۱/۶ درصد، مسکن با ۹ درصد و سایر موارد با ۱۲/۹ درصد بیان گردید. در ارزیابی مهم ترین اثرات خدمات رسانی روبنایی، خدمات درمانی با ۲۶ درصد، خدمات انتظامی با ۲۰ درصد، خدمات تجاری با ۱۷/۱ درصد، خدمات فرهنگی با ۱۶/۷ درصد، خدمات آموزشی با ۱۴/۵ درصد و خدمات ورزشی با ۵/۵ درصد رتبه های اول تا ششم را به خود اختصاص داده اند.

تصویر شماره ۴ یک نمونه از احداث جوی کناره خیابان (روستای نصیر محله، شفت)

ساکنان اثرات زیست محیطی اجرای طرح هادی را خوب توصیف کرده اند. در مقابل اکثر ساکنان روستاها و بیش از یک سوم اعضای شورا، وضعیت زیست محیطی روستاها را پس از اجرای طرح هادی ضعیف قلمداد کرده اند.

می توان گفت که مهمترین اثر بهداشت محیطی که پس از اجرای طرح هادی قابل مشهود است مربوط به ایجاد جوی های کناره خیابان های احداثی است که آب های سطحی را به بیرون از روستا هدایت می کنند. هر چند که روباز بودن این کانال ها به خصوص در فصل گرما ایجاد مشکل می کند، مع الوصف این کانال ها از انباشت و یا پخش شدن آب های سطحی و آلودگی های بیشتر در محیط روستا جلوگیری می کنند (تصویر شماره ۴).

ه) تقویت علاقه مندی ساکنان به سکونت در روستا

متغیر دیگری که در این مقاله مورد مطالعه قرار گرفته است، مربوط به تأثیر کلی اجرای طرح هادی روستایی بر میزان علاقه مندی ساکنان به ادامه زندگی در روستاهای برخوردار از طرح است. اگرچه اجرای طرح هادی روستایی در شکل فعلی با نقیصه ها و محدودیت هایی همراه است، ولی به دلیل اثرات

د) اثرات بهداشت محیط

یکی از اثرات اجرایی مورد انتظار از طرح هادی روستایی تأثیر بر روی بهداشت محیط و وضعیت زیست محیطی روستاهاست. بر اساس مطالعه حاضر در ۹ روستا از ۱۱ روستا مطالعه شده جمع آوری زباله هر چند به شکل ناقص

روستا بوده است. بودجه طرح اجرایی با توجه به اهداف مصرح طرح هادی در اساسنامه بنیاد مسکن که به طور عمده شامل ایجاد زمینه توسعه و عمران در روستاها، تأمین عادلانه امکانات، هدایت توسعه فیزیکی روستا و ایجاد تسهیلات لازم برای بهبود مسکن روستائیان می باشد، اندک است. بودجه اختصاص یافته فعلی به طور عمده به منظور احداث یک یا چند معبر اصلی و اعطای وام برای ساخت مسکن در روستاها می باشد. در حالی که اجرای کامل طرح معابرو فراهم کردن شرایط توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، توزیع عادلانه امکانات تولیدی، رفاهی و اجتماعی و ارائه تسهیلات لازم برای بهبود مسکن و خدمات زیست محیطی به بودجه زیادتر و مشارکت بیشتر سازمان ها دیگر و مردم نیاز دارد.

با توجه به این که طرح هادی مهم ترین ابزار دخالت در سازمان دهی فعالیت های عمرانی، توسعه فیزیکی روستا و در نتیجه ارتقاء شرایط زیست در نواحی روستایی می باشد، در وضعیت موجود روح حاکم بر این طرح ها ارائه یک سری خدمات عمومی از جمله تسهیل ارتباطات و سازماندهی فعالیت های عمرانی و ساخت و ساز در روستاها می باشد. در حالی که به اعتقاد اکثر گروه های مورد مطالعه مسائل اقتصادی که از مهم ترین دلایل رشد و شکوفائی هر سکونت گاهی می باشد در این طرح ها کمتر مورد توجه قرار می گیرد. این امر موضوعی است که در جریان خدمات رسانی روستائی در طی دو دهه گذشته مشاهده شده است. یعنی علیرغم ارائه خدمات رسانی قابل ملاحظه به روستاها از قبیل راه سازی، برق رسانی، لوله کشی آب، ساختن درمانگاه، خدمات مخابراتی و هنوز مهاجرت های روستا به شهر در کشور ادامه دارد که به اعتقاد بسیاری از کارشناسان انگیزه اصلی آنها اقتصادی است.

مهم ترین دلیل در همکاری کمتر مردم در اجرای طرح به خاطر مشارکت دادن کمتر آنها در فرایند تهیه طرح عنوان شده است. عدم آگاهی و شناخت لازم روستائیان از طرح، وجود مشکلات اقتصادی مردم، همخوانی کمتر طرح هادی با نیازهای اصلی روستائیان به ویژه نیازهای اقتصادی و طولانی شدن زمان اجرای طرح از عوامل مهم کمی مشارکت بوده است. به اعتقاد تمامی اعضای شورای اسلامی روستاها هیچ گونه نظرخواهی در مرحله تهیه طرح صورت نمی گیرد ولی در مرحله اجرا مردم مشارکت داده می شوند که آن هم به طور عمده با هدف اخذ خودیاری از روستائیان (به صورت مالی و یا نیروی انسانی) در زمان اجرای طرح می باشد. در همین ارتباط بیشتر پاسخگویان در این مطالعه (۸۶/۵ درصد) علاقه مند به مشارکت بیشتر در کلیه مراحل طرح بودند. به طوری که در مورد سوال مربوط به نحوه مشارکت، ۲۴/۴ درصد ساکنان علاقه مند به مشارکت فکری، ۱۲ درصد به مشارکت نیروی انسانی، ۶/۲ درصد علاقه مند به مشارکت مالی و ۴۹/۵ درصد علاقه مند به مشارکت همه جانبه (هر سه مورد) بودند.

مثبتی که اجرای این طرح در دراز مدت دارد، علاقه مندی بیشتری را برای ساکنان فراهم می آورد. در این ارتباط میزان علاقه مندی روستائیان به مهاجرت به شهر قبل و بعد از اجرای طرح هادی مورد سنجش قرار گرفت که تغییر محسوسی در آن مشاهده گردید. ۵۸/۲ درصد ساکنان روستاهای مورد مطالعه قبل از اجرای طرح هادی تمایل به مهاجرت به شهر را داشتند، این میزان پس از اجرای طرح هادی به ۱۶/۷ درصد کاهش یافته است.

در همین ارتباط ۹۳/۵ درصد از پرسش شوندگان ابراز تمایل کرده اند که روستای آنها به نقطه شهری تبدیل شود و ۶۶/۲ درصد اعتقاد داشتند که روستای آنها به شهر تبدیل خواهد شد و ۲۵/۵ درصد ابراز داشته اند که روستای آنها به سکونت گاه روستایی فعال و پویا تبدیل خواهد شد. تنها ۸/۳ درصد اعتقاد داشتند که تغییرات روستای آنها در آینده اندک خواهد بود. چنین امری امیدواری ساکنان بیشتری را به رشد روستا و ارتقاء کیفیت زندگی در محل سکونت خود نشان می دهد. به عبارت دیگر می توان گفت که اکثر ساکنان روستاها پس از اجرای طرح هادی هویت برتری را برای محل سکونت خویش قائلند.

اگر چه بهبود خدمات رسانی یکی از دلایل مهم افزایش علاقه مندی ساکنان به اقامت در روستاها می باشد، به نظر می رسد این علاقه مندی به طور کوتاه مدت در کنترل جابجایی جمعیت در روستاهایی که طرح هادی در آنها اجرا شده، مؤثر واقع شود. به طور مسلم پایداری این علاقه مندی به سکونت در روستا علاوه بر حفظ خدمات ارائه شده، مستلزم تقویت بنیه اقتصادی و افزایش سطح تولید و درآمد روستائیان می باشد تا احساس نیاز به مهاجرت به شهرها برای کسب درآمد بهتر برای آنها به وجود نیاید.

(و) موانع و محدودیت ها در اثر بخشی اجرای طرح های هادی روستایی

با توجه به سابقه نسبتاً اندک، از دیدگاه مسئولین دست اندرکار و شوراهای محلی، اجرای طرح هادی روستایی در وضعیت کنونی دارای نقیصه هایی است. به همین خاطر، اثربخشی این طرح ها کمتر از حد انتظار می باشد. موارد نقصی که در این طرح ها از دیدگاه همه مسئولان و اعضای شوراهای روستایی به آنها اشاره شده به ترتیب اهمیت به شرح زیر می باشد:

۱) کمی بودجه؛ ۲) وجود نقص در شرح خدمات فعلی طرح هادی؛ ۳) همکاری کمتر مردم در زمان اجرای طرح و ۴) نقص در شیوه تهیه و اجرای طرح هادی توسط بنیاد مسکن.

کمی بودجه باعث می شود که اجرای کامل طرح میسر نشده و دست یابی به همه اهداف مورد نظر ممکن نشود. اندک بودن بودجه اختصاص یافته برای اجرای طرح هادی نظر بالاتفاق مورد اشاره همه مسئولان و اعضای شوراهای اسلامی

تصویر شماره ۷ اجرای ناقص تعریض معبر (جیرده، شفت)

تصویر شماره ۶ یک نمونه از احداث معبر عریض (روستای رود پیش، فومن)

تصویر شماره ۵ نمونه ای از عرض کم معبر اصلی و پیاده روه های آن (جیرده، شفت)

به طوری که به نظر می رسد در برخی روستاها معبر اصلی خیلی عریض طراحی و اجرا شده است در حالی که در برخی دیگر فاقد عرض لازم می باشد (تصاویر ۵ و ۶).

ب) تقاضای زیاد تغییر کاربری زمین در روستاهایی که طرح هادی در آنها به مرحله اجرا گذاشته شده است. این امر می تواند ناشی از مطالعه ناقص مشاوران تهیه طرح از وضعیت فعالیت ها و وضعیت اجتماعی و اقتصادی روستائیان باشد.

ج) اجرای ناقص طرح تعریض معابر در برخی از روستاها که به نظر می رسد به خاطر فقدان ضمانت اجرایی لازم این طرحها باشد (تصویر شماره ۷).

یکی دیگر از موارد نقصی که در جریان بررسی های میدانی از طرح های هادی اجرا شده مشاهده گردید، فقدان به کارگیری ضابطه مشخص در طراحی طرح های هادی توسط مشاورین می باشد که به نظر می رسد به خاطر بودجه ناچیز تهیه طرح، تعداد زیاد طرح های تهیه شده، توان تخصصی پایین تر بسیاری از تهیه کنندگان و تعجیل در تهیه آنها باشد که در عمل کیفیت آنها را پایین می آورد. این مقاله در صدد ارزیابی طرح های هادی تهیه شده نمی باشد ولی نتایج حاصل از اجرای این طرح ها در روستاهای مورد مطالعه دارای موارد نقضی می باشد که برخی از آنها عبارتند از:

الف) عدم رعایت ضابطه خاص در تعریف معابر روستا

نتیجه گیری

اثرات کالبدی اجرایی این طرح ها بیشتر از دیدگاه ساکنان روستایی (کسانی که اثرات اجرای طرح را شاهد هستند)، مسئولین تهیه و اجرا و مسئولین محلی مورد ارزیابی قرار گیرد. نتایج مهم حاصل از مقاله به شرح زیر می باشد:

- اجرای طرح های هادی روستایی توانسته است به طور نسبی در افزایش علاقه مندی روستائیان به ادامه سکونت در روستاها مؤثر باشد. نمود این علاقه مندی رومی توان در کاهش تمایل مردم به مهاجرت از روستا، امیدواری ساکنان روستا به آینده بهتر روستا، بهبود وضعیت معابر، تسهیل رفت و آمد، ساخت و ساز بیشتر مسکن، افزایش امکانات خدماتی و بهبود دسترسی به خدمات عمومی، بهبود نسبی بهداشت محیط مشاهده کرد که در حقیقت از مهمترین اثرات اجرای طرح های هادی روستایی

تهیه و اجرای طرح هادی روستایی از حدود دو دهه پیش به این طرف قدم اساسی در نظم دهی فضایی به فعالیت ها در روستاهای ایران می باشد. از اوایل دهه ۱۳۶۰ به این طرف و با گسترش ارائه خدمات عمومی به مناطق روستایی نظیر راه سازی، برق رسانی، لوله کشی آب، ایجاد مراکز آموزشی، بهداشتی-درمانی، مخابراتی و غیره و توسعه تدریجی برخی فعالیت های صنعتی و اقتصادی لزوم دخالت در بافت کالبدی روستاها برای انتظام فعالیت ها احساس گردید. برای رفع این نیاز تهیه و اجرای طرح هادی روستایی به عنوان ابزار نظم دهی در بافت کالبدی مورد استفاده قرار گرفته است.

علیرغم کاستی های موجود، این طرح اقدام مؤثری در هدایت توسعه فیزیکی روستاها محسوب می شود. در این مقاله سعی گردید

دارای طرح هادی در آینده به نقاط شهری تبدیل خواهند شد، طرح های هادی روستایی می تواند پایه برنامه ریزی نقاط شهری جدید در سال های آتی باشند.

- به نسبت طرح های هادی تهیه شده، تعداد اندکی از آنها به مرحله اجرا در می آید. به طوری که در استان گیلان نسبت طرح های اجرا شده به طرح های تهیه شده در حدود کمتر از یک دهم می باشد. به نظر می رسد دلیل این امر از یک طرف به خاطر کمبود امکانات برای اجرا (بودجه کم و زمینه های محدود اجرایی) و از طرف دیگر تعجیل در تهیه طرح ها (مثل هزینه اندک، سهولت تهیه و شرایط آسان تهیه طرح هادی) باشد. هرچند که تهیه این طرح ها در عین حال قدمی در راه شناخت بهتر روستاها می باشد، ولی عدم تناسب بین تعداد طرح های تهیه شده و طرح های اجرا شده باعث می شود که تعداد زیادی از طرح ها فرصت اجرا پیدا نکرده و یا با تأخیر زمانی زیاد اجرا شوند که در این صورت به دلیل نا به هنگام بودن اطلاعات آنها، نیاز به بازنگری دارند. از طرف دیگر تعجیل در تهیه طرح ها سبب می شود که این طرح ها با کیفیت پایین تری تهیه شوند. نتیجه آن مشکلاتی است که در زمان اجرا پیدا می شود. به نظر می رسد بهتر این است که به جای تهیه تعداد زیادی طرح هادی که بسیاری از آنها حداقل در فرصت زمانی لازم فرصت اجرا پیدا نمی کنند، منابع مالی موجود برای تهیه تعداد کمتری از طرح ها ولی با کیفیت بالاتری به کار گرفته شود که در حین اجرا نیز مشکلات اجرایی کمتری داشته باشند.

در محدوده های مورد مطالعه بوده است.

- اجرای درست طرح های هادی روستایی نه تنها می تواند به کاهش تفاوت های برخورداری از خدمات بین شهر و روستا کمک کند، بلکه با توجه به سخت تر شدن شرایط زندگی به ویژه در شهرهای بزرگ، روستاهای پر جمعیت می توانند به محل جذب بخشی از سرریز جمعیت شهرها به خصوص شهرهای بزرگ از جمله برای افراد بازنشسته تبدیل شود.
- یکی از اثرات کالبدی اجرای طرح های هادی روستایی افزایش ساخت و ساز، بازسازی و یا نوسازی واحدهای مسکونی در روستاها است. در جریان بازگشایی و یا تعریض معابر روستایی تعداد قابل ملاحظه ای از ساختمان ها به خاطر قرارگیری در مسیر طرح خیابان تخریب می شوند. با توجه به حمایتی که سازمان مجری (بنیاد مسکن) انجام می دهد معمولاً به تمام خانوارهایی که در مسیر طرح قرار می گیرند، وام مسکن کم بهره تعلق می گیرد. به همین خاطر پس از اجرای طرح، ساختمان های دو طرف معابر آسفالت شده با مصالح جدید و با دوام ساخته می شوند. این امر به تدریج نوسازی و ساخت بهتر مسکن در دیگر قسمت های روستا را موجب می شود.
- در حالی که بسیاری از شهرهای کنونی ما وارث خیلی از مشکلاتی هستند که از گذشته به ارث برده اند و اغلب حاصل روند توسعه بدون برنامه آنها در گذشته می باشد، اجرای صحیح و درست طرح های هادی روستایی می تواند در کاهش مشکلات آینده شهرها کمک نماید. با توجه به اینکه برخی از روستاهای

سپاسگزاری

در انجام این تحقیق مسئولین و کارشناسان بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان گیلان، و شهرستان های آستارا، تالش، رضوانشهر، شفت، صومعه سرا، فومن و ماسال و شاندرمن همکاری داشته اند که لازم است در اینجا از همه آنها صمیمانه قدردانی شود.

پی نوشت ها

- ۱ به نقل از معاون عمرانی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان گیلان در سال ۱۳۸۴.
- ۲ در سال های اخیر دو مورد از ۱۱ روستای مورد مطالعه (روستا های لوندویل در شهرستان آستارا و جیرده در شهرستان شفت) از روستا به شهر تبدیل شده اند.
- ۳ به نقل از دبیر کمیسیون تغییر کاربری اراضی در بنیاد مسکن انقلاب اسلامی استان گیلان، ۱۳۸۴.

منابع و مآخذ

- بازن، مارسل و برومبژه، کریستین (۱۳۶۵)، "گیلان و آذربایجان شرقی"، ترجمه مفرشچیان، انتشارات توس.
- بحرینی، جسیپ (۱۳۷۰)، "مفهوم و مشخصات طرح ریزی کالبدی"، در مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین المللی طرح ریزی کالبدی (ملی و منطقه‌ای)، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- برومبژه، کریستین (۱۳۷۵)، "مسکن و معماری در جامعه روستایی گیلان"، ترجمه علاءالدین گوشه‌گیر، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- بنیاد مسکن گیلان (۱۳۷۷)، "گزارش تجدید نظر طرح هادی روستای نصیر محله شفت"، صص ۵۳ و ۷۷.
- حسامیان، فرخ و دیگران (۱۳۶۳)، "شهرنشینی در ایران"، مؤسسه انتشارات آگاه.
- دفتر تحقیقات و برنامه ریزی (۱۳۸۲)، "ارزیابی طرح‌های هادی روستایی"، دفتر معاونت عمران روستایی، دفتر مرکزی بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.
- سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان گیلان (۱۳۸۱)، سالنامه آماری ۱۳۸۰ استان گیلان، رشت.
- شارع پور، محمود (۱۳۷۰)، "بررسی اثرات اقتصادی - اجتماعی"، اجرای طرح‌های بهسازی در روستاهای استان آذربایجان شرقی (پایان نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی مصطفی ازکیا)، دانشگاه تهران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۷۵)، "فرهنگ آبادی های کشور، آستارا، تالش، رضوانشهر، شفت، صومعه سرا، فومن و ماسال".
- مرکز آمار ایران (۱۳۷۵)، "نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن شهرستانهای آستارا، تالش، رضوانشهر، شفت، صومعه سرا، فومن و ماسال".
- وثوقی منصور (۱۳۶۷)، "گزارش بررسی اثرات اقتصادی و اجتماعی اجرای طرح‌های بهسازی در استان همدان"، وزارت جهاد سازندگی، تهران.